

ZORG EN ETHIEK GAAN HAND IN HAND

ADRESSEN CNV PUBLIEKE ZAAK

CNV Publieke ZaaK heeft vijf regiokantoren in alle delen van het land. Met het oog op een zo goed mogelijke dienstverlening moet bij vragen of problemen op of met het werk in eerste contact worden opgenomen met het regiokantoor bij u in de buurt.

Hoofdkantoor Den Haag

Carnegielaan 1, 2517 KH Den Haag
Postbus 84500, 2508 AM Den Haag
telefoon: 070 – 4 160 600
fax: 070 – 4 160 690
internet: www.cnvpubliekezaak.nl
e-mail: denhaag@cnvpubliekezaak.nl

Friesland, Groningen en Drenthe

Regiokantoor Assen
Beilerstraat 10, 9401 PK Assen
Postbus 10085, 9400 CB Assen
telefoon: 0592 – 390 100
fax: 0592 – 390 110
e-mail: assen@cnvpubliekezaak.nl

Gelderland en Overijssel

Regiokantoor Apeldoorn
Ovenbouwershoek 9, 7328 JH Apeldoorn
Postbus 193, 7300 AD Apeldoorn
telefoon: 055 – 5 264 200
fax: 055 – 5 264 210
e-mail: apeldoorn@cnvpubliekezaak.nl

Noord-Holland, Utrecht en Flevoland

Regiokantoor Hilversum
Minister Hartsenlaan 7, 1217 LR Hilversum
Postbus 500, 1200 AM Hilversum
telefoon: 035 – 6 264 300
fax: 035 – 6 264 310
e-mail: hilversum@cnvpubliekezaak.nl

Zuid-Holland

Regiokantoor Rotterdam
Heemraadssingel 163, 3022 CE Rotterdam
telefoon: 010 – 4 787 400
fax: 010 – 4 787 410
e-mail: rotterdam@cnvpubliekezaak.nl

Noord-Brabant, Limburg en Zeeland

Regiokantoor Eindhoven
Fazantlaan 3, 5613 CA Eindhoven
Postbus 6190, 5600 HD Eindhoven
telefoon: 040 – 2 171 500
fax: 040 – 2171 510
e-mail: eindhoven@cnvpubliekezaak.nl

Inhoudsopgave

1.	Inleiding.....	4
2.	Ethiek in verzorging en verpleging	5
3.	Gesprekken over ethische dilemma's op de werkvloer	7
4.	De commissie ethiek van CNV Verzorging en Verpleging	9
5.	Beroepscode verzorgenden en verpleegkundigen	10
6.	Website www.zorgethiek.nl	11
7.	Bibliotheek Ethiek van Verzorging en Verpleging.....	12
8.	Wat kunnen verzorgenden en verpleegkundigen zelf doen?	13
9.	Inbreng van andere betrokkenen.....	15
10.	Afsluiting	16
	Colofon	17

1. Inleiding

Zorg en ethiek gaan hand in hand. De commissie ethiek van CNV Verzorging en Verpleging heeft deze brochure geschreven om verzorgenden en verpleegkundigen te informeren en enthousiast te maken om aandacht te geven aan de ethische aspecten van hun werk. Ook richt deze brochure zich op managers en opleiders, die voorwaarden kunnen scheppen voor het bespreken van ethische aspecten in zorgverlening.

Daarnaast willen wij stimuleren dat verzorgenden en verpleegkundigen zichzelf bewust worden van de ethische aspecten van hun werk en hierover in gesprek gaan. Daarom wordt ook het belang van ethische discussie op de werkvloer uitgelegd. Wij geven in deze brochure aan wat u zelf kunt doen en wat CNV Verzorging en Verpleging te bieden heeft.

Achtereenvolgens wordt uitgelegd wat we bedoelen als we het hebben over ethiek en wat het belang is van ethische discussie op de werkvloer. Er wordt beschreven wat de commissie ethiek doet. Daarna leest u over de mogelijkheden van ondersteuning en extra informatie van de beroepscode, de website zorgethiek en de ethische bibliotheek. Tot slot kunt u lezen wat u als zorgverleners zelf kan doen en wat de rol van andere betrokkenen is bij het bespreken van ethische aspecten van de zorgverlening.

De casussen die als illustratie gebruikt zijn, kunnen herkenbare voorbeelden zijn en zetten u misschien al aan het denken over deze of uw eigen voorbeelden uit de praktijk.

*In een huiskamer op een afdeling voor demente bewoners in een verpleeghuis wordt gezamenlijk gegeten. Onder het eten roept één van de bewoonsters dat ze nodig naar de wc moet. De verzorgende zegt dat zij haar na het eten zal helpen. "Dan is het te laat!" roept de bewoonster.
Brengt u mevrouw direct naar het toilet of niet? Waarom maakt u die keuzen?*

2. Ethiek in verzorging en verpleging

In de praktijk van hun beroep hebben verzorgenden en verpleegkundigen te maken met ethische vraagstukken. Het kan gaan om de grote vraagstukken over leven en dood. Maar ook de dagelijkse omgang met zorgvragers heeft ethische aspecten.

Een jongen met een spierziekte krijgt wekelijks bezoek van de wijkverpleegkundige om zijn beademingscanule te verwisselen, zodat die niet verstopt raakt. Op een ochtend wil hij niet dat dit gebeurt. Waar houdt de wijkverpleegkundige rekening mee en hoe moet ze reageren?

Ethische aspecten

We spreken van ethische aspecten als de vraag gesteld kan worden wat het juiste handelen in die situatie is. Het juiste handelen betreft de menselijke, menswaardige kant van het handelen. Het gaat dus niet om de vraag of bijvoorbeeld een handeling technisch juist wordt uitgevoerd. Het gaat om vragen als

- wat maakt mijn zorg tot goede zorg?
- is de zorgvrager gebaat bij de verleende zorg?
- heb ik juist gehandeld?
- hoe kan ik ondanks de werkdruk goede zorg bieden?

Praten over ethiek stimuleert het nadenken over de vraag wat zorg tot goede zorg maakt en welke waarden en visies daaraan ten grondslag liggen. Een waarde is een principe dat we belangrijk vinden, bijvoorbeeld rechtvaardigheid, zorgvuldigheid, respect. Uit waarden komen normen voort, de gedragsregels waarmee we de waarde vorm kunnen geven. Verzorgenden en verpleegkundigen hebben te maken met hun persoonlijke waarden en normen, en met die van de zorgvragers en hun naasten. Deze kunnen gebaseerd zijn op hun religie of levensbeschouwing, maar zijn ook gevolg van opvoeding en socialisatie. Daarnaast hebben verzorgenden en verpleegkundigen te maken met de waarden en normen van hun beroep (verwoord in de beroepscode) en met die van de instelling waarin zij werken. Tenslotte hebben zij te maken met de waarden en normen in de maatschappij.

Ethische vragen kunnen ook gaan over verschil van opvatting over wat goede zorg is. Dan is het belangrijk in gesprek te gaan. Door met elkaar de verschillende opvattingen te bespreken en te verhelderen, kan wederzijds begrip ontstaan. In een gesprek kunnen verschillende opvattingen verduidelijkt worden. Soms zal blijken dat de waarden met betrekking tot goede zorg wel gedeeld worden, maar dat de manier waarop ze tot uitdrukking worden gebracht verschilt.

Ethisch dilemma

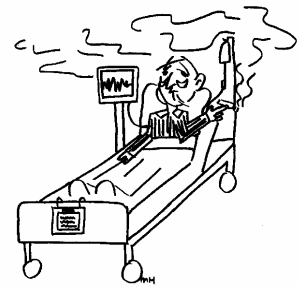
We spreken van een ethisch dilemma als er een keuze gemaakt moet worden tussen twee of meer mogelijkheden, waarbij aan de verschillende mogelijkheden nadelen kleven. Er moet hoe dan ook voor een van de mogelijkheden gekozen worden.

Het hoort tot hun professionele verantwoordelijkheid dat verzorgenden en verpleegkundigen zich steeds afvragen hoe ze handelen en waarom. Het is belangrijk met elkaar in gesprek te gaan. Het gaat om de kern van zorgverlenen, om wat de zorg waardevol en belangrijk maakt. Welke ervaringen en intuïties spelen daarbij voor iedereen een rol? En welke grenzen zijn er? Het respecteren van grenzen voorkomt dat er te hoge eisen worden gesteld aan zowel zorgverleners als zorgvragers. Het benoemen en verhelderen van de waarden bij goede zorg komt de kwaliteit van de zorg ten goede.

De kern van goede zorg

De kern van wat belangrijk is in goede zorg is voor veel verpleegkundigen en verzorgenden de reden geweest om te kiezen voor dit beroep. Deze kern dreigt soms te verdwijnen door het gevoel hier niet aan tegemoet te kunnen komen. Daarom kan het spreken over ethische aspecten van de zorgverlening bijdragen aan de motivatie van verzorgenden en verpleegkundigen in hun werk.

Meneer Jansen is opgenomen in een ziekenhuis na een ongeval. Bovendien heeft hij hartproblemen. Hij vraagt aan de verpleegkundigen om hem in zijn bed naar het rookverblijf te brengen. Verpleegkundige Ans doet dit: zij vindt het belangrijk tegemoet te komen aan de vragen en de leefwijze van de patiënt. Verpleegkundige Bea doet dit niet, zij vindt het niet goed om in het ziekenhuis mee te werken aan iets wat schadelijk is voor de gezondheid van een patiënt.

3. Gesprekken over ethische dilemma's op de werkvloer

Uit activiteiten van CNV Publieke Zaak, waaronder het project Ethiek van de dagelijkse verzorging en verpleging (Eindverslag CNV Publieke Zaak, 2004) is duidelijk geworden dat het bespreken van ethische vragen op de werkvloer veel voordeel oplevert.

- *Voor de kwaliteit van zorg*

Als zorgverleners praten over wat goede zorg is in een bepaalde situatie, houdt het in dat zorgverleners met elkaar overleggen welke zorg het beste gegeven kan worden en waarom. Dit kan bijdragen aan zorg op maat: wat de zorgvrager nodig heeft, wat de zorgverleners waar kunnen maken en wat de instelling kan garanderen.

- *Voor de kwaliteit van het werk*

Voor de zorgverleners betekent het praten over de ethische aspecten dat zij protocollen kunnen vertalen naar de individuele situatie. Dit vraagt een bepaald niveau van professionaliteit. Het geeft zorgverleners de mogelijkheid die zorg te geven, waar ze achter staan. Zij zullen gemotiveerd en betrokken het werk kunnen (blijven) doen.

- *Voor de samenwerking*

Door samen te praten over de nuancering van het werk ontstaat een grotere betrokkenheid van de teamleden bij elkaar. Collega's leren elkaars standpunten in het werk kennen. Er is meer begrip over en weer. Praten over ethiek motiveert om met elkaar de juiste zorg te verlenen. Dit kan een positief effect hebben op het ziekteverzuim.

- *Voor de organisatie van het werk*

Als er regelmatig gesproken wordt over de inhoud van het werk, wordt duidelijk welke voorwaarden ingevuld moeten zijn om goede zorg te kunnen verlenen. Dan kunnen zorgverleners aan hun leidinggevenden duidelijk maken waarom er bijvoorbeeld niet zomaar bezuinigd kan worden op middelen of personeelsbezetting.

- *Voor de instelling*

Ethische dilemma's bespreekbaar maken kan leiden tot een betere kwaliteit van zorg. De instelling kan eerder een goede kwaliteit van zorg garanderen. Het schept duidelijkheid over de voorwaarden die nodig zijn om het uitvoerende werk goed te laten verlopen.

De wijkverpleegkundige komt bij een patiënt met open wonden. Ze ziet dat het huis erg vervuild en verwaarloosd is. De wijkverpleegkundige stelt voor huishoudelijke hulp in te schakelen. De patiënt wil niemand in huis hebben en zegt tegen de verpleegkundige dat zij ook niet meer hoeft te komen. 'Die wonden gaan vanzelf ook wel over.'

Als zorgverleners kunnen praten over ethische dilemma's van de dagelijkse zorg, levert dat een essentiële bijdrage aan de goede sfeer in de instelling om samen te staan voor het verlenen van goede zorg. Het schept voorwaarden voor de juiste vormgeving van de organisatie en de juiste opbouw van de financiële ondersteuning.

Voorwaarden voor het bespreken van ethische dilemma's

In werkbesprekingen of teamoverleg moet tijd en ruimte gemaakt worden om te praten over de vraag of de zorg geboden wordt die past en die gewenst is. En over wat het voor de zorgverlener betekent om deze zorg te verlenen.

Daarvoor is het nodig dat de leidinggevende de juiste voorwaarden weet te creëren voor een open gesprek met elkaar, zonder te oordelen over het eigen handelen en dat van anderen. Ieder moet eigen inbreng kunnen hebben om samen tot de juiste conclusies te komen over aanpak en uitvoering van de zorg in die situatie.

4. De commissie ethiek van CNV Verzorging en Verpleging

CNV Verzorging en Verpleging is de beroepsinhoudelijke landelijke groep van CNV Publieke Zaak. Zij houdt zich bezig met de professionalisering en positieverbetering van verzorgenden en verpleegkundigen. Het gaat daarbij om zaken als kwaliteit, opleiding, ethiek en wetgeving.

De commissie ethiek van CNV Verzorging en Verpleging bestaat uit verzorgenden en verpleegkundigen uit verschillende werkvelden. Zij wil verzorgenden en verpleegkundigen ondersteunen in het omgaan met zorgethische vraagstukken uit de dagelijkse praktijk.

De commissie ethiek volgt landelijke ontwikkelingen met betrekking tot ethiek die van invloed zijn op de zorg. Zij wil hierin signaleren en adviseren. Zij geeft voorlichting in instellingen en biedt ondersteuning op het gebied van ethische discussie. Verzorgenden en verpleegkundigen kunnen bij CNV Publieke Zaak terecht voor informatie. Dit kan via het hoofdkantoor van CNV Publieke Zaak in Den Haag, of via de website www.cnvpubliekezaak.nl en www.zorgethiek.nl.

Vanuit de commissie ethiek is een aantal projecten opgezet. Het project 'Ethiek van de dagelijkse verzorging en verpleging' is in maart 2004 afgesloten met een groot congres. Het projectverslag is op te vragen via www.cnvpubliekezaak.nl. Daarnaast heeft de commissie een bibliotheek ethiek van verzorging en verpleging opgericht. Hierop wordt in hoofdstuk 7 verder ingegaan.

In de jaren 2004 en 2005 werkt CNV Publieke Zaak aan het project 'Ethische vraagstukken'. Dit project richt zich op zorgverleners met een agogische opleiding binnen de gehandicaptenzorg, de geestelijke gezondheidszorg en het gevangeniswezen en tbs-klinieken. In instellingen worden themabijeenkomsten georganiseerd over ethische aspecten uit de praktijk van werknemers in die instelling.

Een groot deel van de bewoners van een instelling voor verstandelijk gehandicapten woont nu in huizen in de stad. Daar is geen 24-uurs begeleiding. De bewoners kunnen niet meer, zoals in de instelling, zelfstandig naar de sportzaal of een club. Bewoners vereenzamen. De begeleiders signaleren dit en vragen zich af wat beter is: dat de bewoners net als alle mensen in een gewone buurt wonen of dat ze met hun eigen voorzieningen in een instelling wonen? Moeten de begeleiders hier iets mee doen?

5. Beroepscode verzorgenden en verpleegkundigen

Een beroepscode vormt een leidraad voor het uitoefenen van een beroep. Hij bevat de ethische normen waaraan de beroepsgroep zich wil houden. De gezamenlijke beroepscode voor verpleegkundigen en verzorgenden van CNV Publieke Zaak en de ABVAKABO FNV geeft uitgangspunten voor de uitoefening van het beroep op vier gebieden:

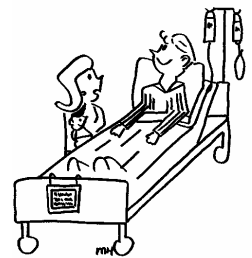
1. uitgangspunten met betrekking tot de beroepsuitoefening,
2. de verzorgende en verpleegkundige in relatie tot de zorgvrager,
3. de verzorgende en verpleegkundige in relatie tot collega's en anderen,
4. de verzorgende en verpleegkundige in relatie tot de samenleving.

Verzorgenden en verpleegkundigen geven met de beroepscode aan wat zij belangrijk vinden in hun beroep, hoe zij zorg willen verlenen en hoe zij de relatie met zorgvragers willen vormgeven. Verzorgenden en verpleegkundigen zijn als beroepsgroep samen verantwoordelijk voor een goede kwaliteit van zorg en hebben daarvoor in de beroepscode uitgangspunten vastgelegd.

De beroepscode maakt ook aan anderen duidelijk wat van de beroepsgroep verwacht mag worden. Zorgvragers en collega's van andere disciplines krijgen zo zicht op de waarden en normen die binnen de verzorgende en verpleegkundige beroepsgroep gehanteerd worden. De beroepscode geldt voor alle werkvelden in de gezondheidszorg. Hij is zo opgesteld dat verzorgenden en verpleegkundigen hem kunnen vertalen naar hun eigen situatie. Verzorgenden en verpleegkundigen kunnen zo hun handelen en de keuzes die zij maken verantwoorden.

De beroepscode is te bestellen bij
de postkamer van CNV Publieke Zaak
Postbus 84500
2508 AM Den Haag
e-mail: postkamer@cnvpubliekezaak.nl
o.v.v. beroepscode

Een patiënt in het ziekenhuis krijgt te horen dat hij HIV-positief is. Hij vraagt jou er met niemand over te spreken. U weet dat hij een vrouw en kinderen heeft

6. Website www.zorgethiek.nl

De website www.zorgethiek.nl biedt verzorgenden en verpleegkundigen, en alle andere betrokkenen en geïnteresseerden, een plaats om over de ethische aspecten van het dagelijkse werk te discussiëren en na te denken. Op de website kan iedereen reageren op casuïstiek die door verzorgenden en verpleegkundigen ingebracht is. Bij ethische vraagstukken en dilemma's is het belangrijk om met elkaar in gesprek te gaan. Op die manier komen de verschillende kanten van een situatie in beeld en kan een weloverwogen keuze gemaakt worden. De website biedt de mogelijkheid casuïstiek te bespreken met collega's uit het hele land. De casuïstiek van de website kan ook een aanleiding zijn om binnen een team over ethische aspecten in gesprek te gaan.

Behalve de forumdiscussie is op de website algemene informatie te vinden, zijn er links naar andere sites over zorg en ethiek, en kan de 'bibliotheek ethiek van verzorging en verpleging' geraadpleegd worden.

7. Bibliotheek Ethiek van Verzorging en Verpleging

In samenwerking met het LEVV (Landelijk Expertisecentrum Verpleging en Verzorging) heeft CNV Publieke Zaak een verzameling literatuur bijeengebracht over ethiek van verzorging en verpleging. De collectie bevindt zich in de bibliotheek van het LEVV. De collectie omvat een ruim aanbod recente literatuur (vanaf 1990) en wordt actueel gehouden.

Op de website www.zorgethiek.nl bevindt zich op de pagina bibliotheek een zoekmenu om de boeken te vinden. Via keuzemenu's kan aan de hand van thema's en dilemma's gezocht worden. Zo kan bijvoorbeeld gezocht worden in een zorgcategorie en op dagelijkse dilemma's. Er verschijnt dan een lijst trefwoorden en auteurs. Deze zijn doorgelinkt met de catalogus van het LEVV en zo is snel een overzicht van de literatuur over het gekozen onderwerp te vinden. De boeken kunnen bij het LEVV via de website geleend worden.

Op deze manier maakt CNV Publieke Zaak literatuur toegankelijk voor alle verzorgenden en verpleegkundigen. Literatuur kan een aanvulling of ondersteuning zijn bij discussies in teams over ethiek in de dagelijkse zorg. Ook voor ontwikkeling en verdieping in het werk, voor opleiding en voor onderzoek is literatuur onmisbaar.

Mevrouw Wit ligt op een oncologieafdeling en vertelt aan haar eerstverantwoordelijke verpleegkundige Carla dat ze met de arts wil praten over euthanasie. Ze vraagt of Carla haar daarin wil bijstaan. Carla heeft gewetensbezwaren bij euthanasie en vraagt zich af wat ze moet doen in haar zorg aan mevrouw Wit en of ze niet in gewetensnood komt door de vraag aan een collega over te dragen.

8. Wat kunnen verzorgenden en verpleegkundigen zelf doen?

In de voorgaande hoofdstukken is beschreven wat de ethische aspecten van de dagelijkse zorg zijn en waarom het belangrijk is daar in de praktijk aandacht aan te schenken. Om gesprekken over ethiek in de dagelijkse zorg op gang te brengen, kunt u zelf stappen zetten:

- *Ethisch gevoelig zijn*

Goede zorg begint met ethisch gevoelig zijn. Dat moet vorm krijgen in de praktijk. Denken hierover kan bijvoorbeeld worden ondersteund door het doornemen van vier regels voor ethische gevoeligheid.

Hoe gevoelig zijn wij voor ethische dilemma's?

1. *Nagaan wat uw handelen voor gevolgen heeft voor een ander.*
2. *Afgaan op uw gevoel dat zegt dat er iets niet in de haak is.*
3. *Wees u bewust van uw eigen verantwoordelijkheid, verschuil u niet achter die van een ander.*
4. *Hoe zou het zijn als u zo behandeld zou worden?*

- *Zelf stil staan bij vragen*

U kunt zelf stil staan bij vragen die u tegenkomt. Wat denkt u dat in een specifiek geval goede zorg zal zijn? Hoe komt die tot stand? Er zijn verschillende methodes die kunnen helpen bij het nadenken over ethische dilemma's. Eén van deze methodes, de ethische reflectie methode, staat beschreven op de website www.zorgethiek.nl.

- *Informatie zoeken*

U kunt zelf informatie zoeken over vragen door bijvoorbeeld te kijken naar de praktijkvoorbeelden op de website www.zorgethiek.nl. Ook bestaat veel algemene informatie over het omgaan met ethische dilemma's. Vakliteratuur is te bereiken via de ethische bibliotheek op de website www.zorgethiek.nl. Daarnaast heeft uw instelling misschien ook informatie beschikbaar.

- *Gesprek aangaan*

Verheldering over een ethisch dilemma ontstaat onder andere door met anderen te praten over hoe omgegaan kan worden met een ethisch vraagstuk. U kunt het bespreken met een collega, leidinggevende of in het team. Het geeft veel steun als er onderling gesproken wordt over wat goede zorg is in een situatie.

- *Ondersteuning zoeken*

Ook kunt u binnen de meeste instellingen in veel gevallen ondersteuning krijgen van een geestelijk verzorger. Dit zal vooral gaan over concrete praktijksituaties. Als u ondersteuning wilt bij het systematisch bespreken van dilemma's, kunt u daarbij geholpen worden door uw leidinggevende, het managementteam, de OR of CNV Verzorging & Verpleging.

- *Ondersteuning door CAO en beroepscode*

In de CAO staan veel punten die wijzen op de noodzaak voor ruimte om goede zorg te kunnen leveren. Voor ondersteuning bij het leveren van goede zorg staan bijvoorbeeld werkbesprekingen en scholingsmogelijkheden genoemd.

De beroepscode biedt veel steun bij het overdenken van praktijksituaties. Maar ook staan voorwaarden genoemd die bijdragen aan het leveren van goede zorg.

Beide documenten zijn een steun in de rug voor de verzorgenden en verpleegkundigen in de dagelijkse praktijk.

9. Inbreng van andere betrokkenen

Behalve verzorgenden en verpleegkundigen, hebben ook andere betrokkenen een onmisbare rol in het houden van gesprekken over de ethische aspecten van de dagelijkse zorg.

- *De directe leidinggevende*

Van de directe leidinggevende mag u verwachten dat zij u helpt met een praktisch probleem om te gaan. Is het gewenst of noodzakelijk dat het probleem nog met anderen besproken wordt? Bijvoorbeeld met collega's, andere disciplines of het totale behandelteam? Samen kunt u kijken of er voorwaarden geschapen moeten worden om regelmatig dilemma's te bespreken. Bijvoorbeeld binnen het werkoverleg is het goed als er aandacht is voor de ethische kant van het werk.

- *Het managementteam*

Om te organiseren dat er structureel aandacht gegeven kan worden aan ethische vraagstukken, is het managementteam de juiste plek om dat aan te kaarten; dit kan de eigen leidinggevende inbrengen. Voor het managementteam is het belangrijk te weten dat ruimte en tijd voor het bespreken van goede zorg geen extra geld hoeft te kosten. Het is een investering die zich ruim terugverdient, zowel op het gebied van arbeidstevredenheid en ziekteverzuim als op het gebied van kwaliteit van zorg.

Het effect van aandacht voor ethiek van verzorging en verpleging wordt uitgebreid beschreven in het eindverslag van het project Ethiek van de dagelijkse verzorging en verpleging. Dit verslag is te downloaden via de website www.zorgethiek.nl of in gedrukte versie op te vragen bij

de postkamer van CNV Publieke Zaak

Postbus 84500

2508 AM Den Haag

e-mail: postkamer@cnvpubliekezaak.nl

- *De ondernemingsraad (OR)*

Bij de OR kunt u melden dat u ethische vragen tegenkomt en dat u graag wilt dat die aan de orde gesteld kunnen worden. De OR kan voorwaarden voor het bespreken van ethische dilemma's in de instelling opnemen in de onderhandelingen met de directie. Zij kan streven naar een vorm van gestructureerd overleg voor de totale instelling, per afdeling of per team.

- *De vakbond of beroepsvereniging*

De vakbond CNV Publieke Zaak kan via de beroepsgroep CNV Verzorging & Verpleging ondersteuning bieden bij het omgaan met ethische dilemma's. Individuele verzorgenden en verpleegkundigen kunnen hun eigen ethische dilemma's voorleggen of op de website www.zorgethiek.nl plaatsen. Voor meer informatie kunt u terecht bij Daniëlle Vollebregt, e-mail: d.vollebregt@cnvpubliekezaak.nl, telnr. 070-4160624

10. Afsluiting

Zorg en ethiek gaan hand in hand. Verzorgenden en verpleegkundigen zijn 'doeners'. De directe zorg aan zorgvragers ligt hun na aan het hart. Juist daarom is het belangrijk daarover te spreken, of samen na te denken. Zorg, zorgvrager en zorgverlener worden er beter van.

Heeft u naar aanleiding van deze brochure vragen over het bespreekbaar maken van ethische dilemma's binnen uw instelling, of andere vragen of opmerkingen op het gebied van ethiek. Of wilt u als kaderlid van CNV Publieke Zaak deelnemen aan de commissie ethiek?

Neemt u dan contact op met:

Daniëlle Vollebregt

Beleidsmedewerker CNV Verzorging en Verpleging

Postbus 84500

2508 AM Den Haag

d.vollebregt@cnvpubliekezaak.nl

Colofon

De brochure 'Zorg en ethiek gaan hand in hand' is een uitgave van de commissie ethiek van CNV Verzorging en Verpleging.

Tekst

Commissie ethiek van CNV Verzorging en Verpleging

Illustraties

Marleen Hamstra - de Wit, verpleegkundige

Eindredactie

Daniëlle Vollebregt, beleidsmedewerker CNV Verzorging en Verpleging
Afdeling Publiciteit CNV Publieke Zaak

Nadruk van deze uitgave is, behoudens toestemming van CNV Publieke Zaak, krachtens de auteurswet verboden. Gebruik van gegevens verplicht tot bronvermelding.

De brochure is gratis. Je kunt hem bestellen door een briefkaart te sturen naar:

CNV Publieke Zaak

t.a.v. Post en Reproductie

Postbus 84500

2508 AM Den Haag

o.v.v. brochure 'Zorg en ethiek gaan hand in hand'

E-mail: postkamer@cnvpubliekezaak.nl